

Motetten van Johann Sebastian Bach

Dames en Heren,

In twee korte inleidingen mag ik ingaan op de motetten die wij vanmiddag gaan horen. Allereerst wil ik u het decor van deze vocale muziek schetsen:

1. **Johann Sebastian Bach**
2. **Motet**
3. **Gelegenheid waarvoor de motetten zijn geschreven.**

De aartsvader van de Lutherse Kerkmuziek Johann Sebastian Bach werkte vanaf 1724 als cantor aan de Thomaskirche in Leipzig.

Hij was verantwoordelijk voor de Kerkmuziek in de hoofdkerken van die stad, waaronder de Thomaskirche en de Nicolaikirche.

De grote Bach werkte in en aan de traditie waar muziek en theologie nauw met elkaar verbonden waren.

Graag citeer ik mijn collega Dr. Arie Eikelboom ¹ die in zijn boek over het motet 'Jesu meine Freude' dit motet benoemt als een preek in klank: *een praedicatio sonora*.

Van belang is te weten vanuit welke muzikale drijfveren er in de 18^e eeuw werd gewerkt door de Lutherse musici. Zoals vele musici werkt ook Johann Sebastian Bach 'Zum Ehre Gottes und dem Nechsten zu belehren'. Deze opdracht 'ter ere van God en ter lering van de naaste' is het Duitse lutheranisme in optima forma.

Volgens Luther staat het Oude Testament voor onvrijheid en gehoorzaamheid aan de wet, terwijl hij het Nieuwe Testament met vrijheid en geloof associeert.

Musiceren, en dan vooral met de stem, hoort volgens Luther bij het Nieuwe Testament.

Aan het einde van de 16^e eeuw werd er door dichters van kerkliederen gewerkt vanuit de eschatologie (de leer van de laatste dingen). De werkelijkheid van de aardse pijnen en het verdriet van de gelovigen dat zij in moeilijke tijden hun geliefden ten grave moeten dragen, wordt door de dichtkunst verlicht met als dankbare prijs voor de overledenen een plaats in de hemelse cantonij, waarin de goede geesten en engelen samen zingen in dat mooie koor in de hemel.

Denk bij de eschatologische liederen aan het lied 'Wachet auf, ruft uns die Stimme', van Philip Nicolai, door musici en wetenschappers benoemd als de 'koning' van de evangelische liederen. In de tijd van pestepidemieën was het voor de predikant Nicolai noodzaak zijn gemeenteleden voor te houden dat wie tot het einde toe volhardt, die zal worden gered (Matteüs 10 : 22).

¹ Jesu, meine Freude – Dr. Arie Eikelboom – ISBN978 90 239 2243 8

Johann Kuhnau, de voorganger van Bach in Leipzig, zegt dat het componeren niet alleen een wetenschap is maar ook een spel van en voor het verstand. Hierbij moeten we denken aan de Gematria waarbij letters worden verwisseld door getallen. Deze manier en de toepassing van de retorica in de kerkmuziek, ja, deze middelen zijn voor Bach vanzelfsprekend in zijn componeren. Vanuit die Lutherse traditie zijn de letters J.J. (Jesu Juva = Jezus help) en S.D.G. (Soli deo Gloria = aan God de eer) die Bach bij veel van zijn werken noteerde een duidelijk bewijs voor zijn doelstelling, kracht en hoop.

En mag ik U in dit herdenkingsjaar van Luther toewensen dat als wij in de omstandigheden komen waarin we afscheid moeten nemen van een geliefde wij elkaar ontmoeten in de muziek, en daarmee troost vinden en de anderen toekomst geven.

Motet:

Het woord motet betekende in Leipzig ten tijde van Bach een compositie voor koor met een Bijbelse tekst of koraaltekst ².

De zes motetten van Bach die bewaard zijn gebleven werden geschreven voor speciale gelegenheden, zoals herdenkingsdiensten, begrafenissen of verjaardagen. Het zijn lange werken en vier ervan zijn voor dubbel koor. In veel motetten zijn koraal melodieën verwerkt.

Het eerste motet 'Lobet den Herrn, alle Heiden' is de toonzetting van Psalm 117:

Looft de Heer, alle gij volken,

Roemt hem, alom ter wereld:

Ons omgeeft zijn genade, grootmachtig,

En de trouw van de Heer staat voor eeuwig.

Godlof! ³

Een compositie voor vierstemmig koor en continuo.

Deze laatste groep bestaat uit de cello, de contrabas en het orgel.

Het werk is ontstaan tussen 1723 en 1724 in Leipzig.

U hoort een vorm die in de muziekgeschiedenis geduid wordt als polyfonie. Dat wil zeggen dat alle stemmen evenveel waarde hebben. Een veel voorkomende vorm is de Fuga.

De betekenis van het woord is letterlijk vlucht. De ene stem begint en wordt gevolgd door de tweede stem die het thema van de eerste stem overneemt enz.

Het motet sluit met een uitgebreide lofzang op het woord Alleluja.

² Geschiedenis van de Westerse Muziek – Donald J. Grout

³ De Psalmen – Dr. Ida Gerhardt en Dr. Marie van der Zeyde

Daarna zingen wij het vijfstemmige motet 'Jesu meine Freude' naar het lied van Johann Crüger (1653) en enkele verzen uit de brief aan de Romeinen. In deze tekst wordt de centrale leerstelling van het Nieuwe Testament verwoord: 'Es ist nun nichts Verdammliches an denen, die in Christo Jesu sind' (Zij die met Jezus Christus wandelen, worden niet veroordeeld).⁴

Voor de inzichtelijkheid geeft ik volgende vormschema:

Strofe	Trefwoorden	Karakter
1	Freude, Verlangen, mein Bräutigam, außer dir, Liebers	Vreugde en verlangen
2 en 3	Stürmen, Feinde, Satan, blitzt, Sünde Hölle schrecken, Drache Todes Rachen, Furcht, tobe, Erd und Abgrund, brummen Tegenover: Steht bei, mich decken, steh hier, Singe, sicher Ruh, Gottes Macht	Bedreiging en geborgenheid
4 en 5	Weg, Gute Nacht	afstand nemen en loslaten
6	Tritt herein, Zucker, Freude	Vereniging met Jezus

Als laatste motet in het eerste blok zingen wij 'Komm, Jesu, komm!'

Een dubbelkorig motet (= sopraan-alt-tenor-bas aan de rechterzijde en SATB aan de linkerzijde).

U hoort de tekst (naar Johannes 14 vers 6) van dit motet waarop u later de muziek van Bach zult horen. Wederom kunt u waarnemen op welke wijze het werken hier en het verlangen naar het hiernamaals door de Thomaskantor is getoonzet.

*Kom, Jezus, kom, mijn lichaam is moe,
Mijn krachten nemen steeds verder af,
Ik verlang naar uw vrede.*

*De moeizame weg wordt mij te zwaar,
Kom, kom, ik wil mij aan u overgeven.
U bent de juiste weg, de waarheid en het leven.*

U hoort nu achtereenvolgens:

Lobet den Herrn, alle Heiden;
Jesu meine Freude;
Komm, Jesu, komm!.

De motetten worden verbonden door gedichten en teksten.

⁴ Johann Sebastian Bach – Christoph Wolff – ISBN 90.6131.896.3

Het eerstvolgende motet is 'Fürchte dich nicht'.

Onstaan tussen 1723 en 1724 en naar alle waarschijnlijkheid gezongen bij de herdenkingsdienst van een vooraanstaande Leipziger burgeres.

Ook hier een 8-stemmig koor dat in alternerende techniek (vraag en antwoord) de tekst uitbeeldt.

De tekst is uit Jesaja 41 vers 10⁵:

*Vrees niet, want ik ben met je,
Kijk niet angstig rond, want ik ben je God
Sterken zal ik je, ja helpen zal ik je,
Ja je vasthouden met mijn rechterhand vol gerechtigheid.*

Jesaja 43 vers 1

*Vrees niet, want ik heb je verlost,
Ik heb je bij je naam geroepen,
Je bent van mij!*

Het tweede motet, eveneens achtstemmig, heeft de titel 'Der Geist hilft unser Schwachheit auf'. De tekst is uit de Brief aan de Romeinen 8 : 26 en 27 en als slotkoraal de derde strofe van het lied 'Komm heiliger Geist, Herre Gott'.

Dit motet werd uitgevoerd in de herdenkingsdienst van de rector en hoogleraar van de school, de heer Ernesti op 20 oktober 1729.

Muziek over de Geest, die ons helpt in onze zwakheid. Wij weten immers niet wat wij in ons gebed moeten zeggen, maar de Geest zelf pleit voor ons met woordloze zuchten.

In de eenvoud van tekstuitbeelding geeft Bach de Geest opwaartse tonen, die het gebed naar boven stuurt. Bij de tekst 'denn wir wissen nicht, was wir beten sollen' horen we de menselijke onzekerheid door een verdichting in de accordiek en uiterst lange vocale zinnen. Juist deze uitbeelding maakt het voor de toehoorder toegankelijk.

Als laatste onderdeel van deze motettenreeks zingen wij het achtstemmige werk 'Singet dem Herrn ein neues Lied'. Met woorden uit Psalm 98 en Psalm 150 en de derde strofe uit het Lied 'Nun lob, mein Seel, den Herren: Wie sich ein Vater erbarmet' (EKG 188)⁶. Volgens Christoph Wolff van het Bach Archiv Leipzig heeft Bach dit werk geschreven voor zijn studenten. Hij kon zijn leerlingen trainen in stemtechniek en muzikale genres (deel 1 en 3a: achtstemmig concerto; deel 2: afwisselend vierstemmig aria en vierstemmig koor; deel 3: vierstemmige fuga).

Wij zingen de genoemde motetten.

En moge de muziek van Johann Sebastian Bach ons meenemen naar een bewustzijn waar vrede, verwachting en dankbaarheid de boventoon voeren.

Joop Schets
Gorinchem, 18 november 2016

⁵ uit: de Naardense Bijbel (2014) vertaald door Pieter Oussoren

⁶ Evangelisches Kirchengesangbuch